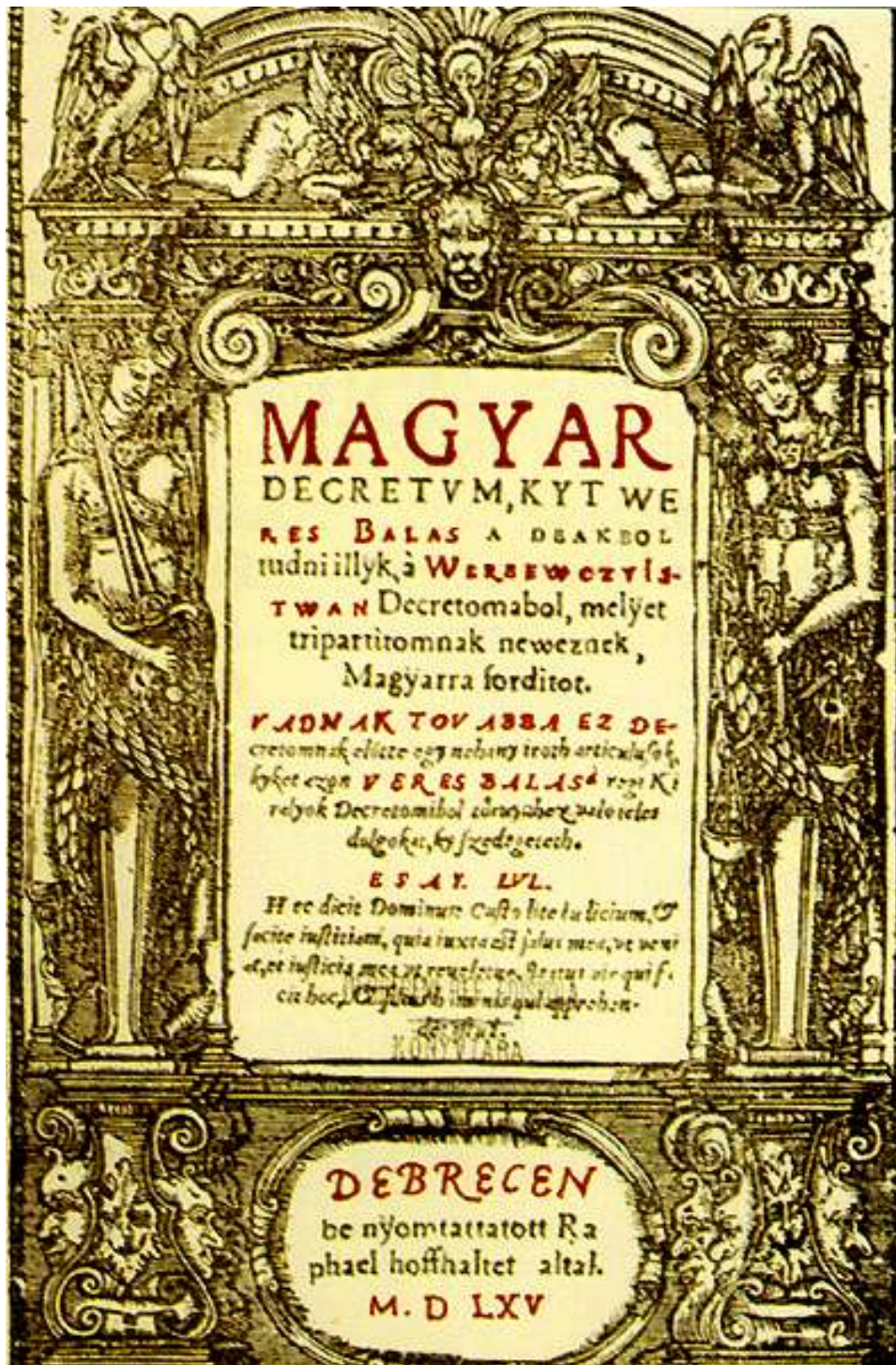

Mezey Barna: Werbőczy István • 1458–1542

„Nincs ember, aki a nemzet életére oly hathatós befolyást gyakorolt volna, mint ő” – vélekedett

Szekfű Gyula, míg Acsády Ignác történelemképében úgy jelenik meg, mint „a rendi önérzet elfajulásának igazi fajtája”. Szalay László szerint, „ha államférfiúi működését vesszük szemügyre, lépten nyomon a rövidlátás és a nyegleség megdöbbentő jeleivel találkozunk.” Kornis Gyula számára „legfeltűnőbb a tudós jogász vagyonszerző kapzsisága”. Werbőczy István életművének értékelése tehát meglehetősen ellentmondásos. Legendája a Hármaskönyv évszázados tekintélyében teljesedett ki. Életének hátterét a reneszánsz Európa és a rendi Magyarország adta. Werbőczy részben a reneszánsz Itáliában végezte egyetemi tanulmányait, és a zavaros 16. század Magyarországon csinált karriert. Egyénisége, sikeres életpályája, történelmi szerepe e két alapvető hatás keveredéséből bontakozott ki.

Werbőczy István, 16. századi történelmünk egyik legrejtélyesebb alakja 1458 körül született az Ugocsa megyei Werbőc faluban Kerepeczi Osvát és Deák Apollónia gyermekeként. A Bereg megyei Kerepec falucskából származó szegény köznemesi família két leszármazottja, Kerepeczi János és Barla 1429-ben szerezte meg adásvétellel a Werbőc helységben fekvő nemesi kúriát Werbőczy István és Mátyás Ugocsa megyei nemesektől. Ettől fogva az új birtokosok hol Kerepeczinek, hol Werbőczynek nevezték magukat. A harmincas években vármegyei hivatalokat ellátó Kerepecziek közül Barla a királyi udvarba került, a királyi főasztalnok-helyetteseként tett szert némi befolyásra, míg János a korban mind jellemzőbbé váló köznemesi pályára lépett: ügyvédként tevékenykedett. A két fivér kezdte meg a családi vagyon gyarapítását. János fia, az úgyszintén János nevet viselő fiatalabb Kerepeczi már Budán, a királyi törvényszék mellett ügyvédkedett. Fraknoi Vilmos feltételezi, hogy az ő gondoskodásának köszönhetően került az unokaöcs, Werbőczy István a királyi udvar közelébe, s kezdhette meg tanulmányait, hogy majd üstökösként tűnjön fel a kor politikai életében.

A reneszánsz ember

Bár életének kutatói bizonytalanok tanulmányai színhelyének meghatározásában, munkái alapján valószínűsíthető, hogy a pozsonyi Istrapolitana Academián kívül megfordult valamelyik itáliai egyetemen (Páduában vagy Bolognában), s egyes feltételezések szerint bécsi előadásokat is hallgatott. A kor szelleme tehát a legközvetlenebbül érintette meg: nemcsak a reneszánsz királyi udvar, de egyenesen Itália reneszánsz világa formálta gondolkodását.

Itáliában ekkor bontakozott ki a kereskedelem és pénzélet forradalma. A félszigeten, majd annak mintájára szerte Nyugat-Európában addig ismeretlen méretű kereskedelmi társaságok alakultak, a vállalkozásokba társult hitelező bankárok korábban elképzelhetetlen mértékű haszonra tettek szert. A kor mindemellett a látványosan sikeres életpályák időszaka. Az egyéniséget favorizáló reneszánsz szellem tág teret nyitott az egyéni érvényesülésnek. Elképesztő gazdagodásnak és családok hirtelen fölemelkedésének lehetünk szemtanúi. A jövedelemskálák széthúzódtak, újjgazdagok karrierjei bomlasztották föl a tradicionális vagyonokat, s a kiváltságolt familiák kezében óriási földbirtokok összpontosultak.

A reneszánsz teret biztosított a hatalmi elit pereméről, a kispolgárságból és a kisnemességből kitörni vágyók számára is. A legtehetségesebbek, a vállalkozó szelleműek számára esélyt teremtett a fölemelkedéshez. A középkor merev, hierarchizált világához képest a reneszánsz már sokkal inkább a teljesítmény alapján értékelt, ezzel helyzetbe hozta a merész, vállalkozásokra és kockázatra kész egyéniségeket. A karrierépítés elfogadott módszere lett a

ravaszság, a vakmerőség, az erőszak. A kormányzatokban az örökletes nemesség mellett felbukkant az eszével boldoguló, munkájával, hozzáértésével és tapasztalataival rangot kivívó, művelt szakértő alakja, aki nélkülözhetetlenné válása következtében az érvényesülés lehetőségeinek biztosítását szabhatta közreműködése feltételéül. Werbőczy István teljes mértékben megfelelt ezeknek az igényeknek. Pályafutását állami szolgálatban kezdte, rutinos hivatalnok, éles eszű, hihetetlenül művelt jogász volt. Bírta a latin, a görög, a német és a magyar nyelvet, tárgyalt Loredano dogéval, X. Leó és VII. Kelemen pápával, fogadta őt V. Károly, teológiai vitába keveredett Luther Mártonnal. Mecénásként segítette Janus Pannonius tíz elégiájának kiadását (1514), támogatta Joannis Camers bécsi ferences könyvének megjelentetését (1520). Kiadatta Hyeronimus Balbi pozsonyi prépost wormsi birodalmi gyűlésben mondott beszédét (1521), finanszírozta Ambrosius Catharinus sienai jogtanár hitvédelmének bécsi publikációját (1521).

A reneszánsznak az egyént előtérbe, sőt az események és a figyelem középpontjába állító közfelfogása fizikai és szellemi védekezésre inspirálta a középkor zárt közösségeiből kiszakadó védtelen, magányos individuumot. A közösségi kapaszkodók és megszokott tradíciók híján elmagányosodó szubjektum részben az irracionálisban, részben a világ anyagi javaiban keresett támaszt. A vallásosság (jóllehet gyakran megreformált keretek között) felerősödött: a kor embere ebben kereste a szorongás, a bűntudat, a magány, a pesszimizmus feloldását. Kortársai feljegyezték Werbőczyről, hogy mélyen hívő, imádkozó és jótekonkodó, buzgó vallásos ember volt. Giulio Medici segítségével megszerezte Szent Sebestyén vértanú ereklyéjét, Rómában tagja lett a Confraternitas Sancti Spiritus de Urbe vallásos társulatnak, egyházasnéki birtokát az esztergomi egyháznak, Pest vármegyei Csaba nevű faluját a budai domonkosoknak adományozta, s végrendeletében jelentős összegeket hagyott egyházi és jótekonny célokra.

A hit mellett az anyagi biztonság fokozása is megfelelően látszó támasznak ígérkezett az elbizonytalanodott reneszánsz embernek. Nincs abban semmi különös, hogy Werbőczyt is hatalmába kerítette a vagyonszerzési láz. Életrajzírója, Fraknoi Vilmos mintegy kétszáz(!) adománybirtokról tud, mely negyvenkét év alatt Werbőczy tulajdonába jutott. S mint kritikusai fölrották neki: vajmi kevés erkölcsi aggály korlátozta a további vagyongyűjtésben. Jogi ismereteit, politikai kapcsolatait fölhasználva gátlástalanul gyarapította birtokait, kihasználva adósai megszorultságát, ügyfelei kiszolgáltatottságát, politikai ellenfeleinek az ő megnyerésére irányuló erőfeszítéseit is. Amikor a jószágvesztéssel járó hűtlenségi ítéletet meghozta az országgyűlés, már a királyság nagybirtokosai közé sorolták, s az ország minden részében voltak Werbőczy-birtokok. Azt hihetnénk, életének hirtelen fordulata: a szédületes karrierjéhez mérhető váratlan bukása a vagyongyűjtő életmű összeomlásához vezetett. Ehelyett Werbőczy István reneszánsz feltámadásának leszünk szemtanúi: erőszakos halálának bekövetkeztéig folytonosan ingatlan vagyonának gyarapításán dolgozott.

Werbőczy egyetemi végzettsége, itáliai tanulmányai, reneszánsz viselkedése ellenére sem vált humanistává. Műveltsége reneszánsz hatásokat tükröz, de inkább képviselője a tradicionális rendi értékeknek, a skolasztika és a kánonjog metajurisztikájának, mint az új szellemi áramlatoknak. Politikai filozófiája rendi és konzervatív, érvelése a szokásjogon alapul. Fraknoi Vilmos fogalmazott így: „tudós lett, mint egy bolognai professzor, magyar maradt, mint bármelyik Szabolcs megyei köznemes.” A humanista műveltség az ő számára forma és eszköz

volt rendi és nemzeti koncepciójának megvalósításához. Mátyás dicsőséges uralkodása nem a reneszánsz királyság magyar változatát jelentette számára, hanem a nemzeti királyság eszményének megvalósulását. Az univerzálisból kibontott személyi szemlélet a Szent Korona szimbolikájának megformálásában volt segítségére, a modern ember irodalmi becsvágya és a művére büszke reneszánsz szerző öntudata tükröződik ugyan a Hármaskönyv soraiban, ám az tartalmában inkább hagyományos, érvelésében sokszor konzervatív.

A politikus

A reneszánsz társadalomban a vagyonosodás társadalmi felemelkedést is hozott. Az újnemesek, úgazdagok megjelenése azonban még nem a polgári szemlélet és gazdaság diadalát, hanem paradox módon a hagyományos hierarchia megszilárdulását hozta. Nem a polgárság diadalmaskodott a tradicionális rendek fölött, hanem a gazdag polgárságot mosták bele a politikai praktikák a hagyományos arisztokráciába. A királyi hatalom a meggazdagodó közép- (és új-) nemességet, a vagyonosodó polgárságot szerte Európában a nemesség soraiba emelte, s ezzel a tradicionális nemesség összetételén is változtatott, a gazdagodásból fakadó feszültségeket pedig kioltotta.

Magyarországon a polgári rend nem veszélyeztette a politika terrénumát, kialakulatlansága, erőtlensége kizárta a nyugatihoz hasonló hely elfoglalását. Kelet-Közép Európában a reneszánsz hatások haszonélvezői a kis- és középnemesség rátermett képviselői voltak. A vármegyei szegény kismanesi családból nádori rangig jutó Werbőczy István a sikeres reneszánsz életút Magyarországi típuspéldája. Politikai karrierjét a Szobi Mihálynak tett szolgálatok alapozták meg: Szobi révén hamarosan az országgyűlés köznemesi pártjának vezéralakjává emelkedett. A kezdetben inkább a politikai szándékokat jogi formulákba öltöztető Werbőczy a századfordulóra politikai vezérré nőtte ki magát. Politikai veszélyességét részben hirtelen hivatali előmenetele (országbírói ítélőmestersége), részben az 1502. évi országgyűlés megnyitása előtt két nappal elnyert királyi jószágadomány igazolja: ezek kétségtelenül az ellenfél egyik legkiválóbb szónokának megnyerését szolgálták. Ezt követően az 1505. évi országgyűlésig Werbőczy István visszahúzódott a pártküzdelmektől.

1505-ben a szabad királyválasztás érdekében megfogalmazott okirat – mely a köznemesi párt ujjongó lelkesedését és nemzeti jutalmat megszavazó ovációját váltotta ki – politikai rövidlátásról tanúskodott, s közjogi érvelése sem vált a szerző dicsőségére. A jogot alárendelte a politikai célnak, a politikai szándéknak megfelelően, rabulista módon csúrte-csavarta, forgatta a magyar törvények szabályait. Indoklásaiban szükség szerint alkalmazta történelmi ismereteit, tetszés szerint idézte meg és értelmezte a történelem eseményeit. A közvetlen politikai csatározásokban alkalmazott jogászokodás kizökkentette tudósi megfontoltságából, s számára idegen területekre tévedt. Igaz, életpályájának sajátságos vonása, hogy jogász talentumának kibontakoztatása a politikai útvonal bejárásához kötött. Ha nem bocsátkozik politikai csatározásokba, nem vállalja a politikai szolgálatot, talán haláláig nótárius marad a kancellárián.

Így azonban pályája magasra ívelt. Olykor jó politikai érzékkel alapozta meg a továbblépést, bár a közvetlen politikai akcióknál messzebbre alig látott. A gyermek Lajos megkoronázásának támogatása 1508-ban például megelőlegezte az uralkodó jóindulatát, sőt trónra lépte után

bőséges adományát is (kilenc évvel a történetek után Werbőczy István jelentős birtokadományokat kapott a fiatal uralkodótól, aki az adománylevélben félreérthetetlenül kifejezte, hogy azok a koronázás körül tett szolgálatai jutalmának tekintendők). Ezzel az Ulászlónak tett gesztusával ugyanakkor a Szapolyai-pártot megfosztotta a rákosi végzésre alapozott közvetlen dinasztikus reményeitől. Tette ezt akkor, amikor politikai pályáját Szapolyai pártjához kötötte, s amikor tudvalévő volt, hogy nemzeti királyságra alapozott elgondolásai Szapolyai szereplése nélkül nem kecsegtetnek komolyabb eséllyel.

A reneszánsz korában két jellegzetes társadalmi változásnak lehetünk szemtanúi. Amellett, hogy kitágultak a politikai horizontok, és az országok közötti kapcsolatok egyre intenzívebbé váltak, látványos mértékben megnőtt a nemzeti azonosságtudat jelentősége. A magyar történelem sajátossága a rendi öntudattal együtt jelentkező függetlenségi gondolat. A nemzeti dinasztiáját vesztő ország az idegen uralkodócsaládokkal szemben féltékenyen őrizte szabad királyválasztó jogát és rendi kiváltságait. Ebben a korban hihetetlen jelentőséggel bírt Werbőczy nemzeti álláspontja (a nemzeti királyság következetes képviselője és a nemesi nemzet politikai definiálása) s a Hármaskönyvben kifejtett közjogi tanok elterjedése. A három részre szakadás pedig szomorú aktualitást kölcsönzött e törekvésnek.

Az 1521. évi országgyűlés Werbőczyt az országos kincstárnokok egyikének választotta meg. A Dunán inneni 28 vármegye pénzügyi felelőseként tapasztalnia kellett a rendi apparátus eljárásának vontatottságát, az adófizetési morál gyengeségét. A kormányzati tehetetlenséget látva, a politikus Werbőczy hangja megkeményedett. A bírálatot fenn, a királyi udvar táján kezdte meg. A közreműködésével készült követelésekben a rendek 1523-ban még csak a külföldiek eltávolítását sürgették a királyi udvarból, s a lutheránusok fő- és jószágvesztéssel történő büntetését követelték. 1524-ben már a törvények végrehajtásának elmaradását sérelmezték, az idegenek hivatalviselését kifogásolták, a magyar bárók kötelezettségteljesítését hiányolták, különösen honvédelmi kérdésekben, s a királyi tanácsba köznemes ülnökök befogadását szorgalmazták. E sérelmek előadója, a köznemesek szónoka ekkor Werbőczy István volt. A neves pártvezér és utolérhetetlen szónok előlépett a háttérből, és vállalta a személyes szereplést. Egy évre rá a fegyveresen összegyűlt rendek hangos helyeslésétől kísérve – Istvánfi Miklós tanúságtétele szerint – Werbőczy már így beszélt: „A legragadozóbb és legkegyetlenebb emberek, sőt félzsidók sincsenek a hivatalból kizárva; a miután gonoszáguk a kincstárt kimeríté, a legkisebb szükségek felmerülése esetén is kénytelenek vagyunk hozzájuk folyamodni, tőlük magas uzsorakamatra pénzt kölcsönöznek. Szabadítsuk meg az országot ezen telhetetlen vérszopó viperáktól.” Azon nyomban követelte a kikeresztelkedett zsidóként számon tartott Szerencsés Imre alkincstárnok máglyán történő megégetését is. A királytól elvárta, hogy a jövőben csak magyar tanácsnokokat tartson udvaránál, aki kötelezettségeit nem teljesíti, az legyen elmozdítva, s vizsgálta meg a pénzügyek, különösen a közjövedelmek kezelői. A rendek a királyi válasszal nem elégedtek meg, s követeléseik nyomtatékosítására Hatvanba új országgyűlést hirdettek. A végzéseket Werbőczy fogalmazta. Ekkor még nem sejtette, hogy ez lesz a veszte: ez a döntés alapozta meg egy évvel később a hűtlenségi ítéletet.

Politikai pályáíve 1525-ben jutott a csúcsra. Az áprilisi országgyűlés köznemesi résztvevői a sérelmeikre adott királyi válaszok fölötti elégedetlenségükben újabb országos tanácskozás egybehívásáról határoztak. A júniusi hatvani gyűlekezet a nádori tisztségétől korábban már

megfosztott (majd az uralkodó által törvénytelenül visszahelyezett) Báthory Istvánt ismételtelen letette, s Werbőczyt emelte nádorrá. „Kit tehetnénk, kit választhatnánk jobbat, kinek az ország és a közönség romlása inkább fájna, a ki az ország szabadságát és törvényét jobban tudná, mint Werbőczy uramat? Mi szükség nádorispánná mindig olyat tennünk, kinek még tanulni kell? Nem jobb olyat tennünk, ki mindent tud és mást taníthat?” A lelkes szónoklatok nyomán egyhangúlag kiáltották nádorrá Werbőczyt.

Egyéniségét azonban nem tudta alárendelni politikai énjének, nem tudta alkalmazni a párthoz tartozás eszméjéből következő politikai hűség követelményét. Sajátos fényt vet erre a Szapolyaiak és a korona között lefolytatott birtokper, mely a Szapolyai István és Újlaky Lőrinc között kötött kölcsönös testvérré fogadás nyomán az utód nélkül elhunyt Újlaky birtokára benyújtott Szapolyai-igény érvényesítéséért folyt. A király a birtokok nagyobb részét már eladományozta kegyeltjeinek. Szapolyai első fokon pert nyert, s csak a királyi ügyész ügyességének köszönhetően újítták meg a pert. A közvélemény biztos volt az ítéletben. A törvényszék elnöke a nemrég Szapolyai támogatásával nádorrá emelt Werbőczy volt. Az ítélet annál megdöbbentőbb: Werbőczy István támogatója, pártvezére, szövetségese rovására a koronát hozta ki pernyertesnek, a kincstárnak ítélve az Újlaky-javakat. Lehet, hogy a jogász Werbőczy az igazság diadalaként élte meg ítéletét, de a politikus Werbőczy élete legnagyobb baklövését követte el. Nem ismerte fel, hogy a politikában nem lehet átmenetileg félretenni a politikai szempontokat, hogy azután változatlan intenzitással forduljon szövetségeseihez. Ezután aligha volt várható, hogy Szapolyai János majd mozgósítja pártját és híveit a nádor érdekében, amikor Báthory István bosszúszomjában fölvonultatta fegyveres párthíveit az országgyűlésben Werbőczy megbuktatására. Így az 1526-ban Rákoson összegyűlt rendek hűtlenségben vétkesnek nyilvánították és teljes jószágvesztésre ítélték Werbőczyt, aki Zólyom megyei dobronyai birtokára menekülve várta az események kedvezőbbre fordulását.

Szerencséjére az ellenpárt megelégedett letételével, s a jószágvesztés büntetését sem hajtatta végre az uralkodó. Politikai visszatérésére irányuló erőfeszítései azonban csak részleges eredménnyel jártak. A Szapolyai János királlyá választása érdekében tett erőfeszítéseit János király birtokadományokkal s a kancellári tisztre történő kinevezésével honorálta. Felhasználta a kiváló jogászt és szónokot a portával folytatott tárgyalásokban, de ez Werbőczy számára már a fokozatos kiszorulást jelentette az aktív politizálásból.

A földbirtokos nemes

Pedig Werbőczy István tizenöt esztendő alatt kisnemesből Magyarország nagybirtokos főura lett. A vagyonszerzésnek hódoló legendás jogász és politikus láthatóan nagy kedvvel és gátlás nélkül gyűjtögette a birtokait növelő adományokat. Legtermészetesebb formája volt ennek az uralkodótól nyert jószágadomány, de nem vetette meg a kisebb pénzjuttatást sem. Sőt, nem tartózkodott az üzérkedéstől, a hitelműveletek változatos nemeinek alkalmazásától, a pénzajándékok, a zsarolás eszközeitől sem.

Az új életfelfogás, a jelentős mértékben anyagi javakra koncentráló gondolkodás követői a vagyonok megszerzésének módzatai között alig válogattak. „Meglepő, hogy a renaissance laza erkölce, pompakedvelése és élvezetvágya mennyire kapzsisá, haszonlesővé, megvesztegettetésre hajlamossá tette az államférfiakat” – írta Kornis Gyula. S Werbőczynek

egyáltalán nem voltak gátlásai. Politikai helyzetét és jogi ismereteit is felhasználva, a koronára visszaháramlott jószágok leggyakoribb kérvényezőjeként tűnt ki az udvarnál. Gyakran jutott politikai szolgálatok fejében adományhoz. A feltűnően sűrű királyi adományok nyilvánvaló célja az ellenzék egyik vezéralakjának lekötése, semlegesítése volt. Érzékelhető ez a kapcsolat a politikai események és az adománylevelek dátumaiból is. 1502 és 1515 között több tucat falut és pusztát, jelentős birtoktesteket kapott adományul az uralkodótól. Szatmári György pécsi püspök 1506-ban, a Miksa császárral kötött szerződés idején a német kapcsolatot ellenző nemzeti párt vezérének megnyerésére hat falut engedett át Werbőczynek Pozsony megyében. Ferdinánd főherceg is tett lépéseket lekenyerezésére: 1522. évi nürnbergi követségére 300 forint kölcsönt folyósított Werbőczynek, amit azután nem igényelt vissza, majd közbenjárta Lajosnál, hogy Werbőczyt juttassa bizonyos jószágok tényleges birtokába. 1526-ban Werbőczy volt a vezérszónok a királyválasztó országgyűlésen, még a királynét is igyekezett rábírni a Szapolyai Jánossal kötendő házasságra. Ezt már János király is komoly adományokkal jutalmazta.

Peres ügyekben is vállalt közbenjárást ajándékok, adományok fejében. Az egri püspökség 1507. évi gazdasági számadása tartalmazza azt a bejegyzést, hogy „István ítélőmester maga kérvén az ajándékot, nem tagadhatta meg tőle, mert az országban, főképen a népnél nagy a hatalma”. Máshol pedig: „István mester sokat tehet és jó szolgálatokat képes tenni – ha akar.” Azon sem ütközött meg senki, ha egy végrendelet megírásakor a többenél nagyobb hányadot kapott örökös röviddel később a protonotariusra nézve előnyös jószágadományt tett vagy öröklési szerződést írt alá. Hogy mennyire természetesen kérte és fogadta el az ajándékokat, bizonyítja szokásává lett megjegyzése arra, ha „ingyen szolgált”. A nevezetes, politikai karrierjét derékba törő Újlaky-per ítéletének meghozatalakor a felek egyikétől jelentős adományt fogadott el, melynek erősen megvesztegetés jellege volt. Így jutott a Veszprém megyei Vázsony vára és az ahhoz tartozó összes birtok tulajdonába.

Máskor politikai hivatalát használta fel előnyök szerzése érdekében. Felfelé ívelő jogi és politikai pályáján bőven akadt lehetősége befolyásával élni bizonyos ügyekben. Néha a viszonzás nyilvánvaló, mikor az adománylevelél „hálából a vett jó szolgálatokért” formulával indokolja a juttatást. De burkolt módon is jutott vagyoni előnyökhöz: nem volt egyedi eset, hogy feltűnő értékaránytalanság mutatkozott a cserélt birtoktestek között vagy a megvásárolt javak értéke s az általa fizetett vételár között, sőt még az is előfordult, hogy a Werbőczy által megvett birtokot egy napon belül négyszeres áron vásárolták vissza tőle.

Kölcsönöket folyósított, melyek fejében zálogba vett pusztákat, falvakat és birtokrészeket, s azok jó része nem teljesítés miatt az ő tulajdonába ment át. Kedvelte a kölcsönös örökösödési szerződést, minek útján úgyszintén növelni tudta jószágait. Előfordult, hogy óvást emeltek birtokátengedések ügyében, mert az ítélőmester kiskorú gyermeket rábeszéléssel és ígérekkel törvénytelenül bírt rá öröksége átengedésére. Politikai előnyöket kovácsolt jogi szolgálataiból. Bakócz Tamás érsek végrendeletét Werbőczy készítette el. Szapolyainak és Corvin Jánosnak politikai és jogi ügyeit is egyengette különösebb ellenszolgáltatás nélkül, a majdani támogatás reményében. Heves levelezéssel, türelmetlenül követelte a vármegyétől a tolnai gyűlés által neki megszavazott adó behajtását.

Magyarország a keresztény Európához történt csatlakozása óta annak gazdaságpolitikai

vonzásterében élt. A Nyugattal kialakított hagyományos munkamegosztás Magyarország számára a nyersanyag- és élelmiszer-szállító szerepkörét tartotta fenn. Az évszázadokon át gyümölcsöző együttműködés éppen korszakunkban szakadt meg. Az óceánhajózás és a felfedezések átrajzolták kereskedelmi és gazdaságföldrajzi kapcsolatrendszerét. A Nyugat nagyobbik része a partnert már nem Közép-Európában, hanem az Újvilágban, a gyarmatokon kereste. A történelmi események szerencsétlen összejátszása folytán a nyugati kereskedelmi kapcsolatok összeomlásával egy időben zárta el a keleti áruforgalom útvonalait az expanzív periódusába jutó Oszmán Birodalom. A nemesérckészlet kimerülése belülről veszélyeztette az éppen csak kialakulófélben lévő árutermelést és pénzgazdálkodást. Az elért nívójáról lemondani nem kívánó nemesség kénytelen volt a leghagyományosabb eszközökkel kicsikarni parasztjaitól a járadékot. Visszakényszerítette a jobbágyot abba a kiszolgáltatott státusba, amelyben az a paraszti árutermelés kibontakozásának eredményeképpen megszerzett viszonylagos szabadság kora előtt élt.

Miért is gondolnánk, hogy a kor úgazdag birtokosa másként gondolkodott, mint rendjének többi tagjai? Miért is várnánk el – miként szociális érzékenységgű kritikusai teszik – Werbőczy Istvántól, a kisnemesből nagybirtokossá lett, ízig-vérig magyar nemestől, hogy a jobbágyságban mást lásson, mint amit a birtokos nemes látott akkoriban: bevételi forrást, személyileg alávetett munkaerőt? A Dózsa-féle parasztháború leverésében nem pusztán személyesen vett részt, de saját költségén kiállított jelentős fegyveres csapat élén harcolt. Azt pedig, hogy éppen ő lett a költözködési szabadság tilalmát kimondó törvények megfogalmazója, történelmi véletlennek is tekinthetnénk. A Hármaskönyv hatályos joganyagot magában foglaló, összegző jogkönyv, a nemesség megerősödő, keményedő uralmának jogi tükre. Szigora 1526 márciusában is érvényesült, amikor Werbőczy nádorként ítélkezett a besztercebányai bányamunkások zavargásai ügyében. A lutheránus jellegű mozgalom vezetőinek kivégeztetése után követelte, hogy a lakosság térjen át a lutheránus hitről – ezt szabta a büntetlenség feltételéül.

A jogász

A magyar jog a 11. és a 16. század között jellegzetesen szokásjogi úton fejlődött. Az írott jog tartományának kiterjesztése a jogtudók feladata; s amíg a jogot dinamikusan alakítani képes elméleti jogismerők hiányoztak a jogásztársadalom palettájáról, erre vajmi kevés esély volt. A 16. század ebből a szempontból ígéretes változásokat jelez. A király jogi szakértőiként működő klerikusokat mindinkább háttérbe szorították a világi jogtudók. A 15. századtól intézményesült a vármegyékben a jegyzők szervezetszerű igénybevétele, a kancellária és a kúria, az azokból kivált szervek és a kereteik között működő notarius és jogismerő réteg pedig a központi hatalom szolgálatában kamatoztatta ismereteit. Ez egyben a jogi írásbeliség általános elterjedését is lehetővé tette, ami ösztönzőleg hatott a jogalkotó tevékenységre. Az országban a jogi képzés sajátosságaiból következően hiányzott a római jogot ismerő, képviselő s azt a jogba integráló jogászok kategóriája. A római jogi képzettséggel bíró, egyetemet végzett „doktorok” arisztokratikusan elkülönült kasztja a diplomácia terepére húzódott vissza, átengedve a törvénykezés terepét a „praktikusoknak”.

Werbőczy István különleges alakja éppen a doktori és praktikusi képességeket egyesítette magában. Azon kevés, egyetemet járt jogász közé tartozott a 15–16. század fordulóján, akik a világi jogtudó értelmiség számát gyarapították. A bíróságok ingadozó és ellentmondó

gyakorlatában élő amorfi anyagba csak az vihetett rendszert, aki azon felül tudott emelkedni. Dacára egyetemi végzettségének, köznemesi származása három jogászira pályára predesztinálta: visszatérhetett megyéjébe megyei hivatalnoknak, választhatta az ügyvédi pályát, melyen nagybátyja is elindult, s végül tarthatott a királyi udvarba is. Ez utóbbinak az esélyét javította nagybátyja, János deák, aki ekkor már Báthory István országbíró és erdélyi vajda szolgálatában állott – ő ajánlotta be unokaöccsét a királyi kancelláriára. Werbőczy István a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint 1483. január 8-án már levéltárőri minőségében iktatott okleveleket a királyi könyvbe. A levéltárőri státus a majdani karrier lehetőségét hordozta: a kancellária conservatorai rendre ítélőmesterek, nagybírák, királyi titkárok lettek. Werbőczy életpályája is ennek megfelelően alakult. Három évvel később továbblépett a hivatali ranglétrán, s 1492-ben már a királyi kúria notariusus volt. Mindkét hivatal kiváló lehetőséget biztosított számára, hogy a legközvetlenebbül ismerkedjen meg az érvényes magánjoggal, a közjog alapintézményeivel, a hazai jog szellemével és alapelveivel. A jegyzők a Királyi Táblán közvetlenül a személynök irányítása mellett végezték munkájukat. A személynök, a magyar jogtörténetben az első, király által kinevezett országos nagybíró nem egyszerűen törvénykezett, de a király jogalkotási tevékenységében is aktív részt vállalt. Így például az országgyűlések elé terjesztendő törvényjavaslatok elkészítésében oroszlánrész jutott személyi apparátusának. Ennek köszönhetette első kodifikációs feladatát Werbőczy István is: curia regiae notariusként részese lehetett a központosító államhatalom első nagy jogrendezési vállalkozásának, a kibocsátója által „örök időkre” szánt Decretum Maius, a nevezetes mátyási kódex elkészítésének.

A kúriai jegyzői pályán veszteglő Werbőczy mellékállásban kamatoztatta jogi tudását. Szobi Mihály titkára, jogtanácsosa is volt egyben, s ez a kapcsolat vonta be Werbőczyt a megélénkülő politikai életbe. 1500-ban már ő volt a világi urak és a főpapok ellenében a királyhoz intézett fölirat szerzője, a királyt a „megfogyatkozott ősi szabadság” megtartására szorító végzés fogalmazója. Kétségkívül egyre jellegzetesebb és egyre nagyobb hatású vezéralakjává vált a köznemesi pártnak. Életrajzírói szerint ennek köszönhető hirtelen előmenetele is. A királyi kúrián immáron tizenöt esztendeje jegyzősködő jogászt röviddel az 1502. évi országgyűlés előtt ítélőmesterré léptették elő az országbíró mellé. Az ítélőmester – protonotarius – a kor törvényszéki mindeneként vezette az egész perfolymatot, idézett, kihallgatott, előadott, részt vett az ítélet meghozatalában, iratokat (köztük ítéletleveleket) állított ki. Az ítélőmester volt a kor legkiválóbb jogismerője: az országos törvényszékek előtt valamennyi ügytípus tárgyalásra került, a törvényi jogtól a consuetudóig, a praktikum élő szempontjainak megfelelően.

Az előléptetés növelte személyes tekintélyét is. Ugyan rövid visszahúzódása miatt az ország átmenetileg kénytelen volt nélkülözni a harcászónok Werbőczyt, aki azonban országbírói ítélőmesterként az országgyűlés egyik jegyzője lett. E tisztségében immáron hivatalos feladatává vált a feliratok fogalmazása, az országgyűlési végzések szövegének szerkesztése is. Rövidesen ismét a köznemesi párt egyik vezéréként tért vissza a politikai küzdőterre. Sorra kerültek ki keze alól a párt által javasolt végzések tervezetei. Tartalmilag ezek kevésbé váltak dicsőségére jogász életművének, hiszen a politikai érdekek sok esetben a jogász szakembert a politikus mögé utasították. A már említett 1505. évi végzésben például a rendek az ország minden problémájáért, a romlásért kizárólag az idegeneket (külhonból jött urakat és dinasztákat) okolják. A határozattervezetet fogalmazó Werbőczy a tényeket, történelmi ismereteit félretolva, a magyar közjog tételeit kicsavarva, alkotmányos logikátlanságokat is

elkövetve érvelt, csak hogy beteljesülhessen a nagy álom, a „nemzet törzsökéből választott király”.

A jogtudós

Hiába volt a lendületes politikai előmenetel, a politikai csatározások frontvonalába került Werbőczy példátlan elismerése, életpályájának nagy pillanatához mégiscsak jogásként érkezett el. Bár a megbízás időpontját csak hozzávetőlegesen ismerjük, valószínűsíthetően 1504 előtt kelt királyi felkérés tette lehetővé az ítélőmester számára, hogy – Magyarország történetében első ízben – elkészíthesse a magyar nemesi jogot összefoglaló jogkönyvet. A királyi meghagyás nem pusztán szokásjogi jogkönyv alkotására utasította a jogtudóst: azzal bízta meg, hogy „az ország jogait, törvényét, bevett és elfogadott szokásait, rendeleteit [...] gyűjtse egybe, szokott módon, fejezetek és címek szerint állítsa össze [...] és egy könyvbe foglalja”. Vagyis a feladat a teljes magyar írott és íratlan joganyag összefoglalása volt. Ez magyarázza többek között a Tripartitum évszázados hatását és rendkívüli befolyását a jogéletre. E megbízást Werbőczy olyan korban kapta, amikor magyar jogtudomány még nem létezett, a jog praktikusai megelégedtek a joggyakorlatot megkönnyítő formuláskönyvek összeállításával. Jogi tételek kifejtésére, a jog elveinek részletes elemzésére korábban nem került sor. Úttörő munkát végzett tehát Werbőczy ítélőmester a Tripartitum elkészítésével.

A Hármaskönyv (teljes nevén Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae, avagy Nemes Magyarország szokásjogának hármaskönyve) valójában a nemesi jogot foglalta össze, mely részben politikai, részben pedig gyakorlati okokból teljesen természetes volt. A köznemesség közjogi küzdelmei és egyenjogúsításának koncepciója magától értetődővé tette, hogy a köznemesi párt vezéralakja, az érvényesülést köznemesi keretek között megtalált Werbőczy család sarja a köznemesi státusz jogi alapjainak összegzését végezte el. Emellett praktikus indokok is magyarázták a nemesi jog tartalmi túlsúlyát. A tárnoki jog még csak alakulófélben volt ekkor, a szabad királyi városok joga országos szintre még nem emelkedett. A paraszti jog pedig nem politikai megfontolásból szorult vissza a joganyagban, hanem mert az immunitásra és pallosjogra, a földesúri jogokra, az úriszékre telepített paraszti jog még kevesebb egységességet mutatott, mint a városok joga.

A magyar országos jog összefoglalását tartalmazó művet megtárgyalta és elfogadta a magyar országgyűlés, a király 1514-ben megerősítő levelével is ellátta. Szentesítését azonban – Perényi Imre nádor és az udvari párt nyomására – már megtagadta az uralkodó, így az nem válhatott alakilag a törvényi jog részévé. Ez azonban nem vethetett gátat a jogkönyv általános érvényesülésének. Az ítélőmester Bécsben saját költségén nyomtatta ki művét, s küldte szét a vármegyéknek és a bíróságoknak. A törvénygyűjtemény a Corpus Juris seu decretum generale elnevezést 1696. évi közzétételekor kapta Szentiványi Márton nagyszombati kiadásában. A mű ekkor már a bírák által rendszeresen használt, időről időre az újabb jogalkotás termékeivel kiegészített, ismételten közreadott tekintélyes gyűjteménnyé vált.

Werbőczy a királyi szentesítés elmaradása miatt lemondott ítélőmesteri tisztségéről. Ezután Szapolyai János mellett látjuk viszont az erdélyi vajda protonotariusaként (Transilvanensis protonotarius). Azonban ezt a státust is csak egy esztendeig töltötte be. 1516 márciusában elhunyt II. Ulászló király, utóda, az ifjú Lajos pedig emlékezett még a volt ítélőmester

szolgálataira megkoronázásának elfogadtatása kapcsán. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy Werbőczy 1516-ban a királyi tanács választása nyomán királyi személynök (personalis presentiae regiae in iudiciis locumtenens) lett. E pozíció addig szokás szerint egyháziaknak jutott, így az 1507. és 1514. évi törvényeket, melyek szerint e tisztet világi férfiúnak kell betöltenie, ekkor foganatosították első ízben. Werbőczy ettől kezdve a Királyi Tábla elnöke, nagybírája volt, a király képviselője az igazságszolgáltatásban. Személynöki megbízatását 1524-ig, nádorrá választásáig teljesítette. Personalisként tudta leginkább kibontakoztatni jogi talentumát, műveltségét. Tevékenysége a törvénykezés területére esett, egyéb (politikai) feladatokat nemigen kellett ellátnia. Igaz, rövid nádorsága idején is ítélkezett, a palatinus azonban emellett elsősorban politikai pozíciónak számított. A nádor hadvezér is volt, diplomata, az udvar és a rendek közötti közvetítő. E feladatával Werbőczy nehezen birkózott meg. Már nem volt elég a tehetség és a tudás, tekintélyre, családi reputációra, tradicionális befolyásra lett volna szüksége. Rövid nádorsága dicstelen véget ért: a hűtlenségi perben elmarasztalva a szentencia szerint elveszített mindent: vagyont, pozíciót, befolyást. A Szapolyaiak által később biztosított státusz érdemi tevékenységet már nem engedett számára; az igazságszolgáltatástól távol eső területen tevékenykedett.

A Szapolyai megbízásából többször Sztambulban tárgyaló Werbőczy elnyerte Szulejmán jóindulatát, aki őt Buda elfoglalása után a magyarok főbírójává tette. A rákövetkező esztendőben tisztázatlan körülmények között – méreg vagy pestis végzett vele, ma már kideríthetetlen – e funkciójában fejezte be kalandos életét. Jogászként kezdte s jogászként is zárta le ragyogó életpályáját.

*

Politikus és jogász: e két én vegyült Werbőczy alakjában, munkásságában és karrierjében. A politikus Werbőczy kérdőjelekkel teli, hatalmasra épített és porig rombolt életművet hagyott maga után. Jogász munkássága: törvénykező, törvényhozó és jogösszefoglaló tevékenysége viszont méltán indít emlékezésre.

Werbőczy dicsősége

Werbőczy neve összeforrott a Hármaskönyvvel, a joghistória panteonjában Werbőczynek nem politikai pályája, személynöki tevékenysége vagy nádorsága biztosított helyet, hanem a Tripartitum, mely a köznemesség közjogi egyenjogúságának elismertetését diadalra vitte. Amely nyíltan és világosan leszögezte, hogy „e Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesei és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve a szabadság, kivételesség, adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik; nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága”. A legendás „primae nonusban” (az első rész kilencedik címében) meg is határozza az egységes jog legkézzelfoghatóbb elemeit, az ún. négy fő és kiváltságos jogot: a nemesek személyes szabadságát (őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül letartóztatni senkinek a kérésére nem lehet), a király igazságszolgáltatási hatósága alá tartozását (közülük a törvényes úton kívül sem személyében, sem vagyonában senkit háborgatni nem szabad), az adómentességet

(mindenféle jobbági szolgálattól, járadékfizetéstől, rovástól és egyéb adók, vámok, harmincadok fizetésétől mentesek) és végül az ellenállási jogot (melyet az Aranybullára alapítva hűtlenség bűnének vádja nélkül gyakorolhatnak).

A Tripartitum a darabokra szaggatott országban az egység szimbóluma lett. „A politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme” (Hóman Bálint). A Szent Korona tanának kifejtése, a tradicionális magyar közjog alapelveinek összefoglaló értékelése, az ősi jogba vetett bizalom megerősítése, az egységes magyar jog eszméjének hirdetése támaszt nyújtott az ország egységének visszaállításában hívő és gondolkodó politikusoknak, a praktikusok számára pedig alapul szolgált az egységes joggyakorlat kialakításához. A szabad királyválasztás, a megosztott hatalom, a nemzeti királyság eszménye, melyet történeti alapokon épített föl, a magyar rendi harcok egyik elvi megalapozójává tette. Csekey István a Mohács után széthullott magyarság lelki-szellemi egységének fenntartóját tisztelte benne. S persze a Tripartitum a magyar jobbágyság röghöz kötésének legfontosabb tényezője volt. A Dózsa György vezette parasztháborút megtorló intézkedések beemelése az évszázados jogi gyakorlatot tükröző jogkönyvbe olyan benyomást keltett, mintha az új jogállapot is a hagyományos magyar jog része lett volna. Werbőczy műve – Hóman Bálint szavaival – „a népet kettészakította, ez nagy vétke, melyet Werbőczy akkor követett el, amikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva az utolsó pillanatban beleillesztette ez országgyűlés jobbágyellenes határozatait”. A politikus Werbőczynek ez a döntése végül is három évszázadra konzerválta a második jobbágyságot Magyarországon. Rendkívüli hatásánál, megingathatatlan tekintélyénél fogva gátjává vált a fejlődésnek. A magánjogot – s ezen belül az ingatlan- és áruforgalmat, tulajdonviszonyokat, kereskedelmi tevékenységet – is szabályozó Hármaskönyv a 18. század jozefinista programjának akadályozója, a 19. század nagy liberális reformhullámában a fejlődés kerékkötője lett. Széchenyi István engesztelhetetlen ellenszenvvel viseltetett a Hármaskönyvvel mint reformkoncepciójának legfőbb akadályozójával szemben.

(Mezey Barna: Werbőczy István • 1458–1542 In: Rubicon, 1999/7)